

О. М. Шевцова,

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
експериментальної педагогіки та педагогічних інновацій
Київського університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-ОЦІННОЇ СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ВЧИТЕЛІВ-ІННОВАТИКІВ

Статтю присвячено аналізу особливостей професійної самооцінки та професійного самоставлення як компонентів емоційно-оцінної складової професійної самосвідомості вчителів, що працюють в умовах інноваційної діяльності, на основі результатів емпіричного дослідження.

Ключові слова: професійна самосвідомість, професійна самооцінка, професійне самоставлення, емоційно-оцінна складова, інноваційна педагогічна діяльність.

The article is devoted to the analysis of peculiarities of professional self-esteem and professional self-appraisal as components of the affective constituent of professional self-awareness of school teachers who work in the environment of pedagogical innovations; the analysis is done based on the results of empiric research.

Key words: professional self-awareness, professional self-esteem, professional self-appraisal, emotional-evaluation compound, innovational pedagogical activitie.

Постановка проблеми. Сьогодні вже немає необхідності доводити, що педагогічні інновації існують — вони впевнено увійшли в освітнє середовище. Але розробка й поширення педагогічних інновацій ставить багато проблемних питань перед науковцями та практиками щодо всебічної та ґрунтовної психолого-педагогічної експертизи та супроводу цих актуальніших процесів сьогодення освіти в Україні. На сучасному етапі розвитку теорії та практики педагогічної інноватики особливого значення набувають дослідження якісних характеристик суб'єктів навчального процесу, які до нього включені. Вплив учителя як суб'єкта професійної діяльності, зокрема його особистішого компоненту, на успішність впровадження інноваційних педагогічних технологій та на результативність їх опрацювання, на думку багатьох науковців, є вирішальний. Але, на наш погляд, ключове питання полягає в тім, як професійні умови впливають на особистісний розвиток. І тому більш актуальною вбачається проблема впливу власної інноваційної педагогічної діяльності на особистісну складову професійного розвитку вчителя, а саме на його професійну самосвідомість, в контексті ефективності впровадження та опрацювання освітніх інновацій. Вважається, що в ході професійної діяльності формуються не тільки уявлення про роботу, але і уявлення про світ і про власне Я. Відтак, про-

блема впливу інноваційної діяльності на професійну самосвідомість вчителів набуває сучасного теоретичного й практичного значення та потребує комплексного дослідного вирішення, принаймні – аналізу змін у структурно-функціональних складових професійної самосвідомості під впливом інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що лонгитюдні дослідження, присвячені проблемам розвитку професійної сфери й особистості вчителя, нечисленні. Втім, проблема ефективності та результативності впровадження та опрацювання інновацій останніми роками привертає увагу все більш широкого кола науковців (К. Ангеловські, Н. Бумбарак, Л. Буркова, Ю. Власенко, Л. Даниленко, М. Кларін, Н. Клокар, К. Макагон, М. Поташник, А. Прігожин, Н. Тарасевич, О. Хомерики, Н. Юсуфбекова та інші). Так, сучасні дослідження з цієї проблематики у галузях психології та педагогіки присвячені психологічним засадам готовності учасників освітньої діяльності до управління інноваційними процесами у школі (В. Бочелюк) [2], діагностиці та експертизі педагогічних проєктів (І. Підласий) [7], науковому та методичному забезпеченню впровадження педагогічних ініціатив, їх оцінюванню та відбору (Л. Даниленко, В. Паламарчук) [4; 6], особливостям готовності педагога до пошукової діяльності (К. Макагон) [5], психологічним особливостям включення вчи-

теля в педагогічні системи навчання (Т. Гальцева) [3]. Проте вчитель як суб'єкт інноваційної педагогічної діяльності залишається, здебільшого, поза увагою дослідників, зокрема зміни в його професійній самосвідомості, що відбуваються саме під час опрацювання інноваційних освітніх систем.

Мета статті - здійснити аналіз впливу інноваційної діяльності (зокрема за параметром тривалості опрацювання вчителями інноваційної системи) на професійну самооцінку та професійне самоставлення як компонентів емоційно-оцінної складової професійної самосвідомості вчителів за результатами емпіричного дослідження.

Основний матеріал та результати дослідження

Метою емпіричного дослідження було виявлення особливостей та динаміки професійної самосвідомості вчителів, які працюють за умов традиційної професійної діяльності та за умов інноваційної професійної діяльності. Одним із завдань постало дослідження професійної самооцінки та професійного самоставлення як компонентів емоційно-оцінної складової професійної самосвідомості вчителів. Задля вирішення цього завдання використано психодіагностичний комплекс, котрий включав у себе: 1) методику для дослідження рівня самооцінки С. Будассі; 2) тест-опитувальник особистішої зрілості Ю. Гільбуха (шкала «Відчуття до Я»); 3) опитувальник самоставлення В. Сталіна, С. Пантілєєва.

Наголосимо, що розуміння себе, знання про себе самого як професіонала вчителів небадужі: те, що в них розкривається, виявляється об'єктом його емоцій, оцінок, стає предметом його професійного самоставлення. Нами професійне самоставлення вчителів розглядається як компонент емоційно-оцінної складової професійної самосвідомості. Зауважимо, що в емоційно-оцінній складовій професійної самосвідомості вчителя нами виокремлено інтегральні критерії: адекватність професійної самооцінки; глобальне позитивне ставлення до себе як професіонала. У свою чергу позитивне самоставлення вчителя диференціюється у більш специфічних вимірах (показниках), серед яких задоволеність своїм Я, самоповага, аутосимпатія, очікування позитивного ставлення інших, самозвинувачення, самоприйняття тощо. Одним із найважливіших понять, зв'язаних з емоційно-оцінною складовою професійної самосвідомості вчителів, є поняття професійної самооцінки, яке трактується сучасними дослідниками досить широко. Поділяючи думку Л. Бороздіної про самооцінку як специфічну функцію самосвідомості, що не може бути зведена ані до «Я-образу», ані до самоставлення [1], ми розуміємо цей термін як наявність критичної позиції індивіда стосовно того, чим він володіє, як оцінку наявного потенціалу з погляду певної системи цінностей.

Вибірку склали вчителі загальноосвітніх шкіл Сумської області та м. Києва, які мають різний стаж інноваційної педагогічної діяльності. Обсяг вибірки - 84 особи, з них 57 осіб зі стажем інноваційної

діяльності більше 10 років, 27 осіб зі стажем інноваційної діяльності до 3-х років.

Дані розподілу вчителів загальноосвітніх шкіл із різним стажем інноваційної педагогічної діяльності за рівнями розвитку емоційно-оцінної складової професійної самосвідомості представлені на рис. 1. Як видно, високий рівень розвитку емоційно-оцінної складової професійної самосвідомості виявився у 46,7 % вчителів зі стажем інноваційної діяльності до 3-х років та у 48,0 % вчителів зі стажем інноваційної діяльності понад 10 років; середній рівень - відповідно у 43,9 % та 41,2 % опитаних; низький рівень - відповідно у 9,4 % та 10,8 % респондентів. Очевидно з рис. 1, що частки вчителів із високим, середнім і низьким рівнями розвитку емоційно-оцінної складової професійної самосвідомості у вибірках зі стажем інноваційної діяльності до трьох років та зі стажем інноваційної діяльності більше 10 років відрізняються доволі мінімально.

Результати дослідження професійної самооцінки вчителів з різним стажем інноваційної діяльності наведені у таблиці 1.

Дані, отримані при дослідженні глобальної професійної самооцінки вчителів, стаж інноваційної діяльності яких не перевищує трьох років, посвідчують наступне: середнє значення самооцінки за множиною позитивних властивостей укладається в межах адекватного, нормального рівня; однак, 27 % опитаних учителів виявили неадекватний рівень самооцінки, з них: 20 % - продемонстрували завищену самооцінку, а 7 % - занижену. За множиною негативних якостей середня самооцінка відповідає завищеному рівню. Цей рівень підтвердився у 67 % педагогів, що мають до трьох років стажу інноваційної діяльності.

Результати дослідження самооцінки, отримані у групі вчителів, стаж інноваційної діяльності яких перевищує 10 років, свідчать таке: за множиною позитивних якостей середнє значення самооцінки наближається до граничних показників завищеного рівня, перебуваючи в межах адекватного рівня. Наявна завищена самооцінка виявилась у 35 % опитаних вчителів за множиною позитивних властивостей і у 76 % - за множиною негативних якостей. Середнє значення самооцінки у вчителів зі стажем інноваційної діяльності понад 10 років за множиною негативних властивостей також укладається в межах завищеного рівня самооцінки.

Порівнюючи наведені вище дані, можливо зробити висновок про загальну тенденцію до зростання частки завищеної самооцінки вчителів, працюючих за умов інноваційної діяльності, в залежності від терміну роботи в інноваційній моделі.

Результати дослідження вибірки вчителів-інноватиків із різним стажем за тестом самоставлення наведені у табл. 2.

Необхідною умовою розвитку почуття Я є можливість глянути на себе очима інших членів суспільства (узагальненого іншого) і поводитися відповідно до їх очікувань, тому міжособистісні

і соціальні відносини мають величезне значення для формування емоційно-оцінної складової самосвідомості суб'єктів професійної діяльності. З огляду на це інтерес викликають результати, отримані за шкалою «очікування позитивного ставлення від інших» (0,81) та за шкалою «ставлення інших» (0,84). Високі показники за цими шкалами свідчать про те, що вчителі: і зі стажем інноваційної діяльності до 3-х років, і зі стажем більше 10 років, гостро потребують і очікують позитивного до себе ставлення з боку інших людей, що в контексті нашого дослідження інтерпретується як прагнення соціального схвалення їхньої професійної діяльності. Значення, отримане за шкалою інтегрального самоставлення (0,69), укладається в межі середнього ступеню виразності з тенденцією до позитивного недиференцшованого почуття відносно самого себе. Але, на нашу думку, саме цей показник доцільно порівнювати з даними глобальних і точних шкал, що надає можливість визначити наявність або відсутність внутрішньої суперечливості, дисонансу диференційованих почуттів до себе.

Порівняльний аналіз результатів, отриманих у двох вибірках при дослідженні професійного самоставлення педагогів, котрі працюють в умовах інноваційної діяльності до трьох років та більше десяти років (див. табл. 2), засвідчує наявність деяких особливостей, притаманних кожній підгрупі вчителів. Так, розбіжності у показниках за шкалами самоповаги, аутосимпатії, ставлення інших виявилися незначними, тому можемо вважати: за параметром тривалості вплив інноваційної діяльності на перелічені вище показники самоставлення є несуттєвим. Тотожні результати у двох вибірках встановлені за шкалою «інтегральне самоставлення» та шкалою «очікування позитивного ставлення від інших». Водночас за окремими шкалами з'ясовані відмінності, а саме: вчителі з інноваційним стажем до 3-х років демонструють

більшу частку самокритичності та негативних емоцій на адресу свого «Я», ніж вчителі зі стажем більше 10-ти років (пікала «самозвинувачення» - $0,65 > 0,59$). У той же час вчителі зі стажем інноваційної роботи до 3-х років виявляють більш високий рівень самоприйняття, ніж вчителі зі стажем інноваційної діяльності, що перевищує десять років (шкала «самоприйняття» - $0,80 > 0,74$).

Таким чином, слід зауважити, що розбіжності у професійному самоставленні вчителів із різним стажем інноваційної діяльності незначущі. Втім вчителі, котрі опрацьовують інноваційні освітні моделі в межах трьох років, виявляють більш високий рівень почуття симпатії до себе, погодженості зі своїми внутрішніми прагненнями, дружнього ставлення до свого «Я», відчуття послідовності й обґрунтованості внутрішніх потягів і цілей порівняно з учителями, стаж інноваційної діяльності котрих перевищує десять років.

Висновки. Узагальнюючи результати емпіричного дослідження професійної самооцінки та професійного самоставлення як компонентів емоційно-оцінної складової професійної самосвідомості вчителів наголосимо наступне:

Вчителі, які працюють за умов інноваційної професійної діяльності, демонструють тенденції до завищеної професійної самооцінки незалежно від тривалості включення в опрацювання інноваційної освітньої моделі, тобто стажу інноваційної роботи, що свідчить про потенційно деструктивний вектор розвитку професійної самосвідомості вчителів-інноватиків в аспекті оцінювання себе як професіоналів.

Узагальнене професійне самоставлення як певне стале почуття до власного «Я-професіонал» у вчителів, котрі працюють за умов інноваційної діяльності, виявилось на рівні середньої виразності

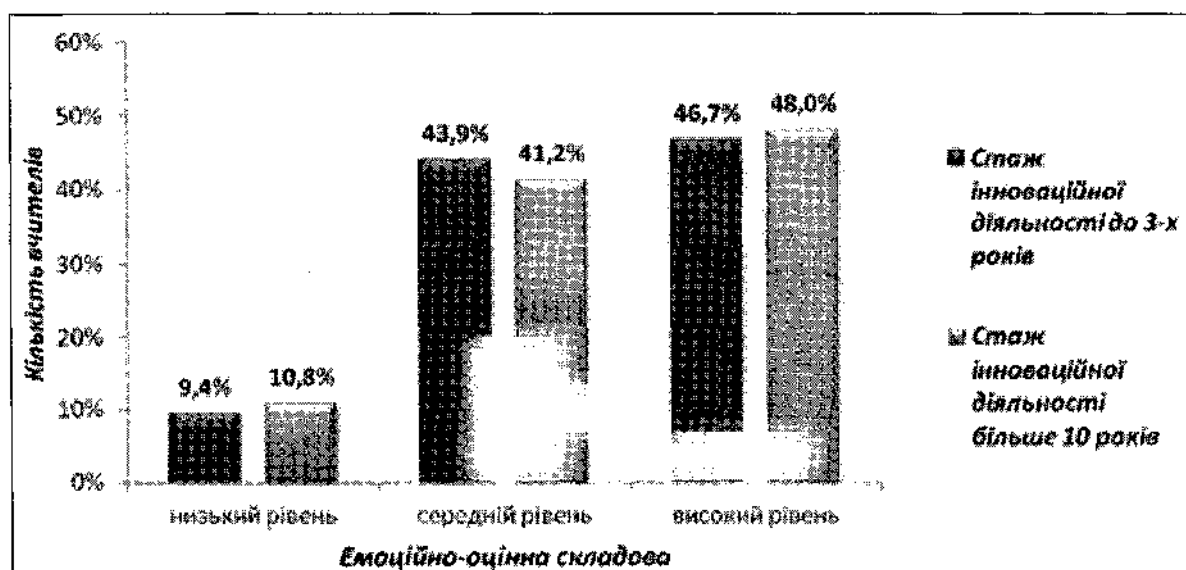

Рис. 1. Розподіл вчителів-інноватиків за рівнями розвитку емоційно-оцінної складової професійної самосвідомості

з тенденцією до позитивного не диференційованого такими як є певною мірою.

переживання відносно самого себе як фахівця. Втім показники за окремими специфічними модальностями самоставлення (зниження самоприйняття,

Визначені особливості розвитку емоційно-оцінної складової професійної самосвідомості вчителів, які працюють в умовах інноваційної

Таблиця 1

Професійна самооцінка вчителів, що працюють в інноваційних умовах, % опитаних

Вибірки вчителів-інноватиків	Рівні самооцінки	За позитивними якостями	За негативними якостями
Зі стажем інноваційної діяльності до 3-х років	адекватна	73,0	33,0
	завищена	20,0	67,0
	занижена	7,0	0
	середнє значення	$r_{\text{п}} = 0,583$	$r_{\text{н}} = 0,243$
Зі стажем інноваційної діяльності більше 10 років	адекватна	62,0	24,0
	завищена	35,0	76,0
	занижена	3,0	0
	середнє значення	$r_{\text{п}} = 0,654$	$r_{\text{н}} = 0,237$

Таблиця 2

Усереднені дані професійного самоставлення вчителів із різним стажем інноваційної діяльності

Вибірки вчителів Показники	Інноваційний стаж до 3-х років	Інноваційний стаж більше 10 років
Інтегральне самоставлення	0,69	0,69
Самоповага	0,65	0,67
Аутосимпатія	0,55	0,53
Очікування позитивного ставлення від інших	0,81	0,81
Ставлення інших	0,83	0,84
Самоприйняття	0,80	0,74
Самозвинувачення	0,65	0,59

аутосимпатії з одночасним зниженням самозвинувачення), що різняться як за емоційним тоном, так і за семантичним змістом відношення до себе, вказують на наявні суперечливі, подекуди розбіжні переживання. Це надає підстави засвідчити у вчителів-інноватиків присутність внутрішньої незгоди із собою, сумнівів, поверхневого проникнення у власне «Я-професіонал», відчуття незрілої послідовності внутрішніх бажань, неприйняття себе

діяльності, розглядаються нами як потешдино-деструктивні та такі, що вказують на необхідність цілеспрямованого психорозвивального впливу у напрямку набуття вчителями-інноватиками адекватного позитивного ставлення до себе, високого рівня самоприйняття, аутосимпатії, самоповаги, підвищення власної цінності та значимості як професіоналів, дружнього відношення до себе тощо.

Література

1. Бороздина Л. В. Что такое самооценка? / Л. В. Бороздина // Психологический журнал. - 1992. - Т. 13. - № 4. - С. 99-100.
2. Бочелюк В.И. Психологічні засади готовності учасників освітньої діяльності до управління інноваційними процесами в школі: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня д-ра психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / В.І.Бочелюк. - К., 2004. - 37 с
3. Гальцева Т. О. Психологічні особливості включення вчителя в педагогічні системи навчання : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т. О. Гальцева. - К., 2003. - 20 с
4. Даниленко Л. І. Науково-організаційні основи експертизи інноваційної освітньої діяльності в регіоні: наук.-метод. посібник / Л. І. Даниленко, В. Ф. Паламарчук, О. І. Зайченко та ін. / за ред. Л. І. Даниленко. - К.: Логос, 2006. - 196 с
5. Макагон К. В. Формування готовності педагога до пошукової діяльності в умовах післядипломної освіти : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / К. В. Макагон. - К., 1998. - 18 с
6. Паламарчук В. Ф. Першооснови педагогічної інноватики / В. Ф. Паламарчук. - К. : Знання України, 2005. - Т.2. - 504 с
7. Підласий І. П. Діагностика та експертиза педагогічних проєктів : навч. посіб. / І. П. Підласий. - К. : Україна, 1998. - 343 с